

BASTINT SANT MIQUEL DE RINER

2n de Batxillerat A, curs 2017/2018

Departament de Socials

Octubre de 2017

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	4
1.1. MOTIVACIÓ.....	4
1.2. HIPÒTESI	5
1.3. OBJECTIU	5
1.4. METODOLOGIA	6
2. EL ROMÀNIC	7
2.1. EL ROMÀNIC CATALÀ.....	7
2.2. TÈCNiques CONSTRUCTIVES EN EL ROMÀNIC	9
2.3. EL ROMÀNIC AL SOLSONÈS.....	10
2.3.1. Localització.....	10
2.3.2. Patrimoni romànic al Solsonès	10
3. SANT MIQUEL DE RINER	18
3.1. CONTEXT GEOGRÀFIC	18
3.2. CONTEXT HISTÒRIC.....	20
3.3. EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES	21
3.4. HISTÒRIA	25
3.5. MEMÒRIA ORAL	28
4. RECONSTRUCCIÓ DE SANT MIQUEL	29
4.1. INTRODUCCIÓ	29
4.2. METODOLOGIA DE LA MAQUETA	29
4.2.1. Plànols.....	31
4.3. CONSTRUCCIÓ DE LA MAQUETA	34
4.3.1. Material i eines	34

Bastint Sant Miquel de Riner

4.3.2. Procediment	35
4.4. RESULTAT	38
5. CONCLUSIONS	39
6. VALORACIÓ	41
7. GLOSSARI.....	43
8. BIBLIOGRAFIA.....	44
9. WEBGRAFIA	45
10. AGRAÏMENTS	47

Bastint Sant Miquel de Riner

1. INTRODUCCIÓ

1.1. MOTIVACIÓ

Em va costar trobar un tema per a aquest treball. Hi ha massa coses que m'agradaria saber o descobrir. Tot i això, vaig pensar que abans de trobar coses noves potser calia conservar el que ja tenim. La meva motivació ve donada d'una frase que tots hem sentit alguna vegada i que diu: "Per saber on anem, hem de saber d'on venim". M'agrada la meua terra i tota la història que porta guardada. A prop de casa tenim pedres carregades de llegendes, de temps passats, de vivències... Potser no cal anar gaire lluny per descobrir una altra manera de viure. A la nostra bonica comarca hi ha un món màgic carregat d'història a punt de ser descobert.

Són moltes les persones que viuen anhelant vacances per poder agafar un avió i viatjar per veure món. Busquen aventures i noves experiències, conèixer noves cultures o visitar monuments històrics. Hi ha tants motius com viatgers. Els més apassionats cerquen amb il·lusió quin serà el seu pròxim destí, preparen, planifiquen i investiguen sobre cada aspecte del viatge amb ganes.

En canvi, jo tinc clar que, si em deixessin triar, ho sabria de seguida: m'agradaria anar aquí mateix viatjant en el temps. I això és el que busca aquest treball de recerca: desplaçar-nos fins a l'època del romànic sense moure'ns de Riner. Això és el que em motiva, ser capaç de fer viatjar cada lector a través del temps fins arribar a Sant Miquel de Riner en ple romànic.

Bastint Sant Miquel de Riner

1.2. HIPÒTESI

Tanquem els ulls i deixem que la imaginació voli fins a època romànica. Ens situem a Riner i veiem una petita construcció: acabem de veure la meva hipòtesi. Una zona de vinyes amb força activitat agrícola i ramadera. Al capdamunt d'un turó, prop del riu Negre, divisem un cementiri ben delimitat amb una construcció que n'és la protagonista. És una petita capella romànica, acollidora, delimitada per uns murs amples i esvelts. La construcció és rústica: un absis i una volta de canó li donen la forma característica de les capelles de l'època. Tot i les dimensions reduïdes, els murs són esvelts i hi ha una petita finestra que deixa entrar algun raig de llum. Tan sols una portalada de mig punt i una obertura a l'absis deixen entrar la llum a l'interior.

Era així Sant Miquel de Riner? Va patir alguna reforma? Quants anys va estar en peu? Què va passar perquè caigués en desús? Què ens en diuen les excavacions arqueològiques?

Aquesta és la hipòtesi que vol confirmar aquest treball. Després d'analitzar els documents de les recents excavacions, estudiar l'art romànic de la comarca i reconstruir la capella, veurem si segueix els patrons preestablerts del romànic.

1.3. OBJECTIU

L'objectiu és clar i senzill: viatjar. Poder veure la reproducció de la capella romànica de Sant Miquel i transportar-se a aquella època. Després de llegir i analitzar d'aquest treball, el lector ha de poder anar a Riner, concretament al lloc de les excavacions, i sentir com aquells rocs parlen i expliquen tantes històries viscudes.

Aquest treball busca ser un viatge en el temps, en la història d'aquesta comarca i, més detalladament, en el romànic de Riner. Després de llegir aquestes pàgines i de

Bastint Sant Miquel de Riner

veure'n el resultat final, cadascun dels receptors hauria de poder veure amb els seus propis ulls com era la capella de Sant Miquel de Riner en la seva màxima esplendor.

Vull destapar el misteri que envolta aquesta construcció fins ara desapareguda de la història i de la memòria del meu municipi. No podem tenir un trosset del romànic i no entendre'l. Amb aquesta recerca vull intentar reconstruir la història i el propi edifici.

1.4. METODOLOGIA

Per tal de poder fer una reconstrucció de la capella de Sant Miquel de Riner hauré de fer un estudi de les conclusions extretes per part dels arqueòlegs ens les recents excavacions realitzades en aquest jaciment.

A més, trobo interessant fer prèviament una introducció clara, senzilla i específica del romànic català i més concretament d'aquest a la nostra comarca, el Solsonès. Crec que és important tractar aquest punt per ajudar tots els lectors a fer aquest viatge mil anys enrere.

A continuació, una segona part que consisteix en l'estudi dels resultats de les excavacions arqueològiques, on detallo les característiques pel que fa la capella de Sant Miquel i presento els resultats de l'estudi de diversos documents.

Més endavant, la recopilació de documentació de la parròquia de Riner extreta de l'Arxiu Diocesà de Solsona em permet reconstruir una part de la història de l'edificació.

Per acabar, exposo el procés de construcció de la maqueta, el punt principal d'aquest treball. Detalladament, explico el disseny i el procediment seguit per a l'elaboració de la part pràctica.

Bastint Sant Miquel de Riner

2. EL ROMÀNIC

2.1. EL ROMÀNIC CATALÀ

Durant els segles X i XI, tot el territori espanyol es trobava en procés de reconquesta i era escenari de batalles. Els nous corrents de pensament europeu arribaven a la zona per dues vies principals: el Camí de Santiago i Catalunya.

Per terres catalanes, el romànic va començar a entrar cap a l'any 1000 amb una arquitectura de força influència carolíngia i, en menys mesura, mossàrab. Després de l'expulsió dels musulmans en territori català, hi va haver una gran reconstrucció des del Pirineu fins al Llobregat.

Pel que fa el romànic català, a petita escala es reproduïx la diversitat d'aquest art a nivell europeu. Així doncs, podem distingir entre l'arquitectura preromànica (pròpia del segle X), el romànic llombard (segle XI), el romànic ple (segle XII) i el romànic més tardà (segle XII) que ja fa la transició cap al gòtic.

Fotografia 1. Vista exterior de Santa Maria de Matadars (exemple de pre-romànic) (Matadars, 2011). *Font: Viquipèdia*

Fotografia 2. Vista exterior de la col·legiata de Sant Vicenç de Cardona (exemple de romànic llombard) (Cardona, 2008). *Font: Wikipedia*

Bastint Sant Miquel de Riner

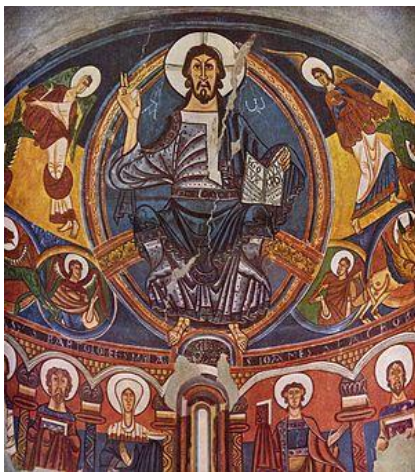

Fotografia 3. Vista exterior del monestir de Santa Maria de l'Estany (exemple de romànic ple) (L'Estany, 2010).
Font: Wikimedia

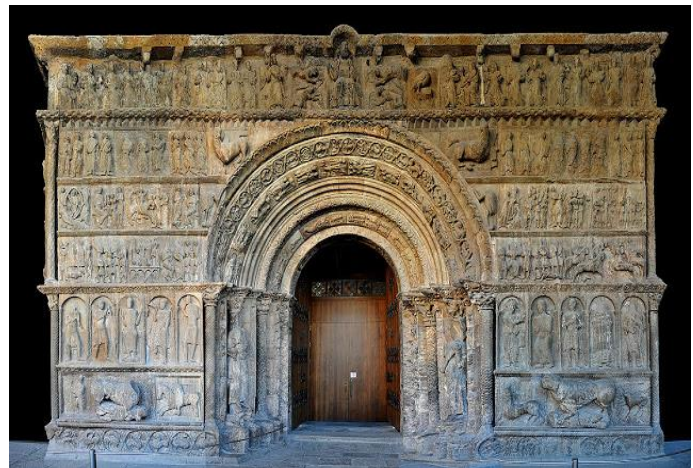

Fotografia 4. Vista exterior del monestir de Sant Cugat (exemple de romànic tardà) (Sant Cugat, 2007). *Font: Viquipèdia*

Com en qualsevol corrent artístic, a més de l'arquitectura, hi podem trobar les dues tècniques artístiques majors com la pintura i l'escultura.

Fotografia 5. Pantocràtor a les pintures murals de l'absis de Sant Climent de Taüll (MNAC, 2005). *Font: Wikipèdia*

Fotografia 6. Portalada del monestir de Santa Maria de Ripoll (exemple d'escultura romànica) (Ripoll, 2011). *Font: Sàpiens.cat*

Bastint Sant Miquel de Riner

2.2. TÈCNIQUES CONSTRUCTIVES EN EL ROMÀNIC

La construcció va tenir molta rellevància durant l'edat mitjana i la figura del mestre d'obres era el paper més representatiu. Tenia la funció de contractista, enginyer i arquitecte: era l'encarregat de l'elaboració dels plànols i tenia els coneixements per dissenyar i construir els edificis de l'època.

Durant la construcció de grans edificis, era habitual que es bastís un cobert annex per acollir tots els artesans que intervindrien en l'obra. Tot i això, donades les petites dimensions de Sant Miquel de Riner, podem descartar aquesta opció.

En canvi, a peu d'obra, sí que es preparava el morter a base d'arena, calç i aigua. Aquesta mescla s'aplicava amb l'ajuda de paletes i altres estris. Les pedres solien provenir d'una pedrera propera i eren els picapedrers els encarregats de tallar-les i picar-les per donar-los la forma corresponent. A mesura que l'alçada dels murs creixia, els carreus es carregaven en petites grues rudimentàries basades en sistemes de politges.

Encara que la pedra fos un material indispensable (lligada amb argamassa (*vegeu glossari*) formava els murs, els pilars i les columnes), en aquests tipus de construccions romàniques també hem de tenir en compte que se n'usaven molts d'altres. Per començar, la calç barrejada amb aigua, sorra i graves permetia l'obtenció de formigó i morter. En canvi, la fusta tenia una funció més estructural, emprada en bigues o encavallades, o en tancaments, com ara finestres i portes. També trobem la tàpia (massa de terra i palla), que s'utilitzava en construccions més senzilles.

Bastint Sant Miquel de Riner

2.3. EL ROMÀNIC AL SOLSONÈS

2.3.1. Localització

El Solsonès és una comarca de la província de Lleida situada al centre de Catalunya. Consta d'una extensió de 1001 km² majoritàriament de terres de cultiu i pastures amb extenses zones de bosc. El territori es veu repartit en tres zones força marcades: les terres mitjanes de l'Alta Segarra, les terres altes de la ribera Salada i les terres altes del Cardener. Està distribuït en quinze municipis, dels quals Solsona és el de màxima densitat (503 hab./m²) i Lladurs (1,5 hab./m²) el de mínima.

Figura 1. Mapa de la comarca del Solsonès. *Font: Enciclopèdia.cat*

2.3.2. Patrimoni romànic al Solsonès

Trobem diverses mostres de romànic arreu de la geografia d'aquesta comarca que abasten des dels municipis del sud fins a l'alta muntanya. La major part dels que es conserven en peu són edificis de caire religiós (des de petites ermites aïllades fins a monestirs, com el de Sant Llorenç). Actualment, hi ha registrats més d'una quarantena d'edificis religiosos d'època romànica. Alguns dels exemples més importants d'aquest patrimoni són:

Bastint Sant Miquel de Riner

Monestir de Sant Llorenç de Morunys

Fotografia 7. Interior del monestir de Sant Llorenç de Morunys (Sant Llorenç de Morunys, 2005). *Font: monestirs.cat*

Fotografia 8. Portalada exterior del monestir (Sant Llorenç de Morunys, 2005). *Font: monestirs.cat*

Aquesta edificació esdevé, probablement, la construcció romànica més significativa del territori solsonenc. A principis del segle X, una petita comunitat de monjos va fundar l'antic monestir i l'any 1018 s'hi va introduir la regla benedictina.

L'actual temple és un edifici del segle XI format per tres naus, separades per pilars de secció cruciforme. La nau central està recoberta per una volta de canó i les dues dels extrems (una mica més baixes), per voltes encreuades. Pel que fa el claustre, adossat al segle XVI, està format per una galeria d'arcs.

Bastint Sant Miquel de Riner

Sant Pere de Graudescales (Navès)

Fotografia 9. Vista exterior del monestir de Sant Pere de Graudescales (només es conserva l'ermita) (Navès, 2012). *Font: Monestirs de Catalunya*

Fotografia 10. Vista interior de l'ermita de Sant Pere de Graudescales (Navès, 2012). *Font: Monestirs de Catalunya*

L'any 913 el bisbe d'Urgell consagrava la primera església de Sant Pere de Graudescales, fundada per convertir-se en una casa benedictina. Segurament, aquests monjos no s'hi van arribar a establir mai perquè no va ser fins l'any 960 que es va demanar que es nomenés un abat per establir la Regla Benedictina.

L'església actual data del segle XI però al segle XII va patir un saqueig i una part va haver de ser reconstruïda. Des de llavors, no hi ha constància de vida monàstica. A partir del segle XV, es va convertir en parròquia i va tenir culte fins al 1837, que va quedar abandonada.

Arquitectònicament parlant, de tot el monestir només resta l'ermita d'estil romànic dedicada a Sant Pere. És una construcció d'una sola nau coberta amb volta de canó. La planta pot recordar una creu grega per la poca llargada de la nau principal. Al centre, en el creuer entre el transsepte (*vegeu glossari*) i la nau hi ha una cúpula de base octogonal que s'alça cap a l'exterior formant un cimbori (*vegeu glossari*) també octogonal.

Bastint Sant Miquel de Riner

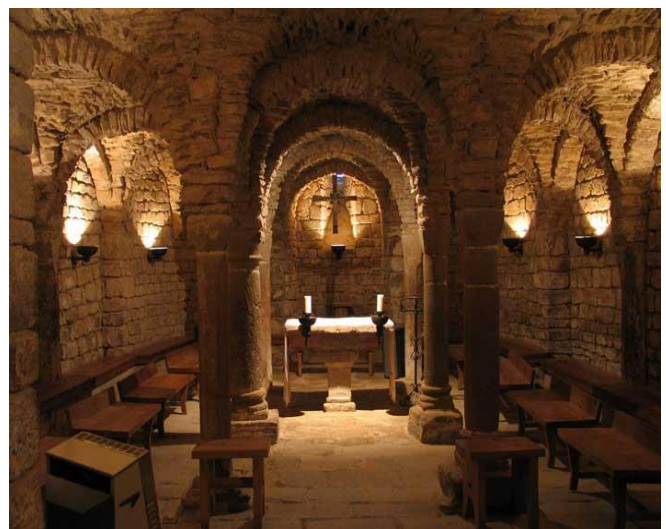
Sant Esteve d'Olius (Olius)

La consagració del temple actual data de l'any 1079 de mà del bisbe de la Seu, Bernat Guillem. L'església és un temple de grans dimensions (36x10 m) format per una sola nau coberta amb una volta de canó amb arcs torals (*vegeu glossari*).

L'element característic d'aquesta construcció és la cripta, que compleix les pautes de les criptes catalanes del segle XI. Segueix el perímetre de l'absis superior, però està dividida en tres naus, cobertes amb volta d'aresta i separada per columnes.

Fotografia 11. Interior del temple de Sant Esteve d'Olius (Olius, 2009). *Font: Viquipèdia*

Fotografia 12. Interior de la cripta de Sant Esteve d'Olius (Olius, 2007). *Font: Catalonia Sacra*

Bastint Sant Miquel de Riner

Santa Àgata (Clariana)

No es tracta d'una representació emblemàtica del romànic solsonenc, però les seves característiques dimensions tenen una estreta semblança amb les de Sant Miquel de Riner. L'estudi d'aquesta capella ens podria orientar per a la reconstrucció.

És un edifici força representatiu pel que fa al romànic més humil, encara que ha sofert modificacions posteriors, com el campanar de cadireta (és a dir, que no té forma de torre).

L'edifici de l'església es pot datar a principis del segle X, tot i que no va ser consagrada fins al segle XII. La construcció consta d'una única nau allargassada amb coberta esquifada (*vegeu glossari*). La capçalera, orientada a llevant, està formada per un absis de planta semicircular ultrapassada. La porta original es trobava al mur de tramuntana i era un arc de ferradura suau.

Fotografia 13. Exterior de la capella de Santa Àgata (Clariana, 2011).

Font: Viquipèdia

Bastint Sant Miquel de Riner

Altres

Castellar de la Ribera	Sant Julià de Ceuró
	Sant Andreu de Clarà
	Santa Magdalena de les Tàpies
	Santa Magdalena de Vilaprinçó
	Sant Pere de Castellar
Clariana de Cardener	Santa Maria del Soler
	Sant Martí de Joval
	Sant Salvador de Golorons
	Santa Àgata
	Sant Serni de Clariana
	Sant Ponç
	Sant Salvador de Golorons
	Sant Salvador de Golorons
La Coma i la Pedra	Sant Andreu del Pujol del Racó
	Sant Cristòfol de Pasquès
	Sant Lleïr de Casabella

	Sant Serni de la Pedra	
	Santa Magdalena de Tragines	
	Sant Quirze i santa Julita	
Guixers	Santuari de la Mare de Déu de Puig-aguilar	
	Sant Climent de Castelltort	
	Sant Esteve de Sisquer	
	Sant Martí de Guixers	
	Sant Martí de la Corriu	
	Sant Pere de Montcalb	
	Santa Creu d'Ollers	
	Santa Magdalena del Collell	
	Santa Maria de Valls	
	Sant Serni del Grau	
	Lladurs	Sant Agustí d'Isanta
		Santa Eulàlia de Timoneda

Bastint Sant Miquel de Riner

	Santa Maria de Solanes
	Sant Miquel de Vilanova de Torrents
	Sant Serni de Llena
	Sant Esteve de Castellonet
	Sant Joan de Castellonet
Llobera	Santa Maria de Peracamps
	Santa Maria de Montraveta
	Santa Maria de Torredenegó
	Sant Pere de la Sala
	Sant Pere de Llobera
	Sant Quirze de la Coma
la Molsosa	Església vella de la Molsosa
	Santa Eulàlia de la Molsosa
	Santa Maria d'Enfesta
Navès	Sant Andreu de Pujol Melós
	Sant Cristòfol de Busa

	Sant Grau d'Anglerill	
	Sant Jaume de Peà	
	Santa Magdalena de les Planes	
	Sant Martí de les Serres	
	Sant Martí de Pegueroles	
	Sant Martí de Vilapedrers	
	Sant Miquel de Vilandeny	
	Sant Miquel del Soler de Gramoneda	
	Odèn	Santa Cecília d'Odèn
		Santa Eugènia de la Móra Comdal
Sant Julià de Canalda		
Sant Just d'Odèn		
Sant Just i Sant Pastor de Valldan		
Santa Magdalena de Sàlzer		
	Sant Martí de Cambrils	
	Sant Miquel del Soler de Dalt	

Bastint Sant Miquel de Riner

Olius	Sant Julià de Vilabages
	Sant Miquel de Castellvell
	Sant Pere de l'Alguer
	Sant Prim d'Olius
	Sant Salvador de Sant Just Joval
	Santa Coloma de Castellvell
	Santa Maria de Villaró
Pinell	Església de Sant Climenç
	Sant Armengol de Madrona
	Sant Pere de Madrona
	Sant Romà de Pinell
Pi-nós	Sant Andreu de Miralles

	Sant Miquel de Vallmanya
	Sant Vicenç de Pinós
Riner	Sant Jaume dels Tracs
	Sant Miquel de Riner
Sant Llorenç de Morunys	Monestir de Sant Llorenç de Morunys
Solsona	Santa Maria de Solsona
	Sant Honorat
	Santa Maria de Casalets

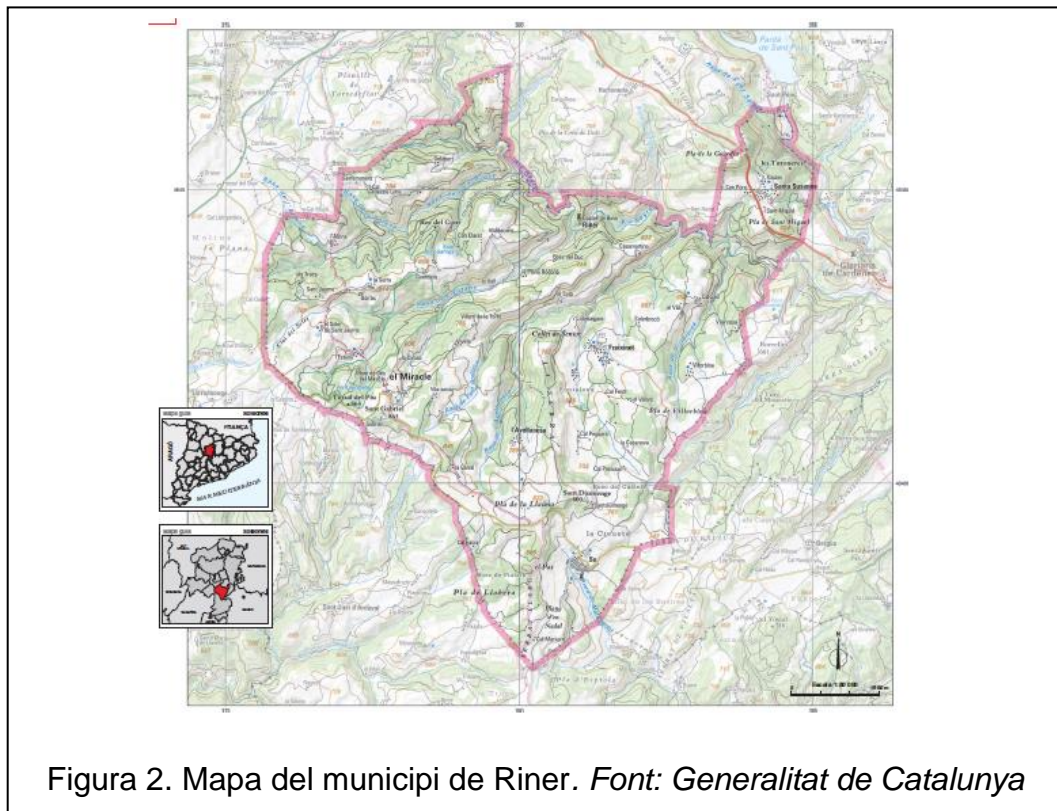

Bastint Sant Miquel de Riner

3. SANT MIQUEL DE RINER

És el tema i l'objectiu d'estudi d'aquest treball. Després d'una introducció a l'art romànic i una localització dins de la nostra comarca, passem a centrar-nos en Sant Miquel de Riner i tot el que l'envolta.

3.1. CONTEXT GEOGRÀFIC

Les excavacions de les restes arqueològiques es situen al municipi de Riner, al Solsonès (província de Lleida).

Riner és un municipi situat a l'extrem sud-est de la comarca, just al límit amb el Bages. Delimita amb els termes municipals d'Olius al nord-est, Clariana de Cardener a

Bastint Sant Miquel de Riner

l'est i Cardona i Pinós al sud. Pel que fa Riner, està dividit en quatre parròquies: Su, Freixinet, Santa Susanna i Riner.

El relleu està marcat pel transcurs del riu Negre, riu que dona nom al municipi, i els seus propis rierols. El municipi segueix l'estructura d'un conjunt d'altiplans delimitats per diverses rases, torrents i rieres. El paisatge està format per un 36% de superfície destinada al conreu de cereals (principal activitat econòmica del municipi conjuntament amb la ramaderia) i zones de bosc que es van veure greument afectades durant els catastròfics incendis del 1998.

El jaciment arqueològic de Sant Miquel de Riner es troba situat en un turó a la costa de Ballesters (ocupada actualment per pi i alzina). Davant mateix hi ha el pla que acull el castell de Riner i l'església de Sant Martí de Riner. Les coordenades GPS del jaciment són: 41° 56' 38.03" N i 1° 33' 51.27" E.

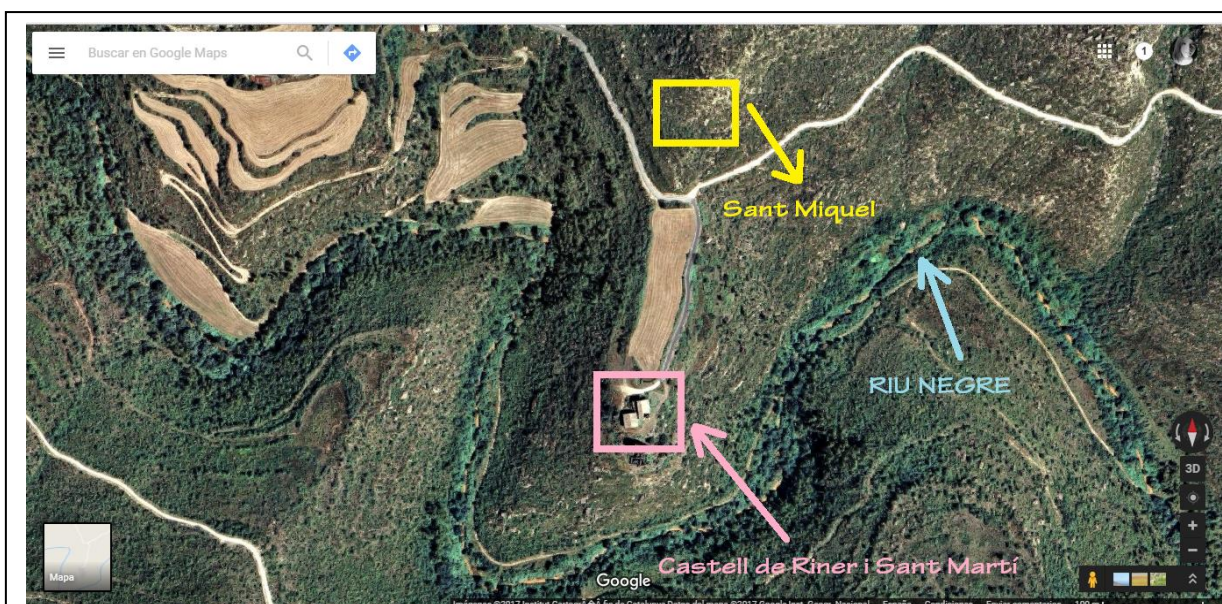

Figura 3. Vista satèl·lit de la situació de Sant Miquel de Riner. *Font: Elaboració pròpia*

Bastint Sant Miquel de Riner

3.2. CONTEXT HISTÒRIC

El terme municipal de Riner té un passat amb molta història. L'àrea que ocupa el municipi i la vall del riu Negre ha viscut fases d'ocupació que es remunten fins la prehistòria. Mossèn Serra i Vilaró ja va documentar en aquest terme els megàlits de l'estació del Solà, a l'Avellanosa, als Tracs i d'altres, que ens porten a evidenciar l'ocupació de la zona en període neolític.

Fotografia 14. Motlles trobats a la mina de coure de Riner (Solsona, 2010).

Font: Museu Diocesà de Solsona

Tot i això, el principal indicatiu d'activitats en aquesta zona són les mines de coure a la mateixa costa de Ballesters (documentades per Mn. Serra Vilaró durant el segle XX). El jaciment, situat prop del castell de Riner (se'n desconeix la ubicació exacta), va proporcionar diverses restes d'una explotació minera. Es van documentar les restes d'un ésser humà (un possible treballador que havia quedat atrapat), tres motlles (dos per fer

destrals i un per fer punxons) i diversos vasos ceràmics.

A l'extrem est del terme municipal, a l'entorn de can Nadal (Santa Susanna), es coneix l'existència d'unes restes romanes pertanyents a l'època alt imperial que molt probablement pertanyien a una *vilae* (vegeu glossari).

Pel que fa l'època alt medieval a la zona, queda patent als jaciments del Collet del Moro, amb restes d'habitacions que podien pertànyer a un poblat i una presumpta necròpolis que hi podria estar relacionada. També podem trobar enterraments d'aquesta època en altres punts del municipi, com el Roc del Com i el Serrat del Soler de Sant Jaume. Tot i això, un dels elements més representatius d'aquesta cronologia és el propi castell de Riner, part de la Marca Hispànica.

Bastint Sant Miquel de Riner

3.3. EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES

Les primeres actuacions al jaciment arqueològic de Sant Miquel de Riner s'emmarquen en les intervencions d'urgència de la Generalitat de Catalunya de l'any 2014.

Fotografia 15. Restes humanes trobades durant les excavacions (Riner, 2014). *Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters*

La principal motivació va ser la descoberta, per part d'un treballador de l'Ajuntament de Riner que desbrossava la zona, d'unes restes òssies humanes a prop del moviment de terres que havia provocat la canalització d'aigües en què s'havia treballat feia poc a la costa de Ballesters. El propi Ajuntament es va posar en contacte amb els Serveis Territorials de la Catalunya Central per avisar de la troballa. L'arqueòleg territorial, en fer una visita a la zona, va poder localitzar, a part de les restes òssies, un mur de funció desconeguda.

En trobar-se en una zona propera al castell de Riner, es va creure important l'estudi d'aquestes restes. La intervenció es va fer seguint el mètode Harris (unitats estratigràfiques), excavant primer els es-

trats moderns, documentant cadascun dels canvis i atorgant-los-hi un número d'Unitat Estratigràfica.

El primer sondeig va permetre descobrir l'antiga necròpolis. Amb l'ajuda de la màquina retroexcavadora es va retirar el paquet vegetal de la zona on s'havia trobat una tomba tallada pel pas de la canalització d'aigües. A continuació, de manera natural es van retirar els sediments que cobrien les tombes. Això va permetre descobrir sis enterraments.

Bastint Sant Miquel de Riner

Fotografia 16. Restes de l'absis recuperades durant l'excavació arqueològica. (Riner, 2014) *Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters*

El segon sondeig va deixar al descobert la continuació del mur de carreus que ja s'havien detectat prèviament. Això va permetre descobrir i delimitar la planta d'una construcció d'una sola nau i un absis semicircular orientat a l'est. Suposadament, es tractava d'un petit temple de 10,40 x 3,90 m de mides interiors. Les excavacions també van permetre descobrir, a més, les restes de la porta i l'escala d'accés al temple. Es va poder documentar ceràmica blava catalana d'orles diverses que ens situarien al segle XVII. Pel que fa els murs (entre 1,10 i 0,9 me-

tres d'amplada), estaven formats per carreus troncopiramidals treballats per tres cares (són visibles les marques de buixarda). Pel que fa la zona de l'altar, situada dins l'absis, presenta una certa elevació sobre el terra de la nau i un paviment enllosat.

Finalment, els arqueòlegs van concloure que les restes trobades pertenyien a tres fases i cronologies principals, una de les quals es podia subdividir. Cada una de les fases representa canvis en la construcció, tal com podien ser reformes, canvis estructurals...

Bastint Sant Miquel de Riner

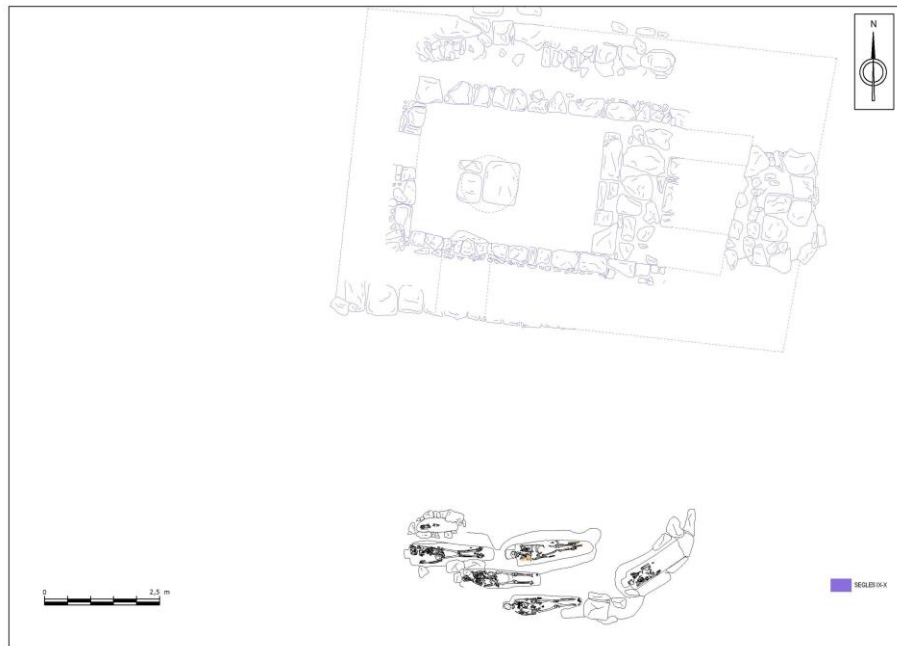

Figura 4. Planta de Sant Miquel de Riner corresponent als segles IX-X (fase 1).

Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters

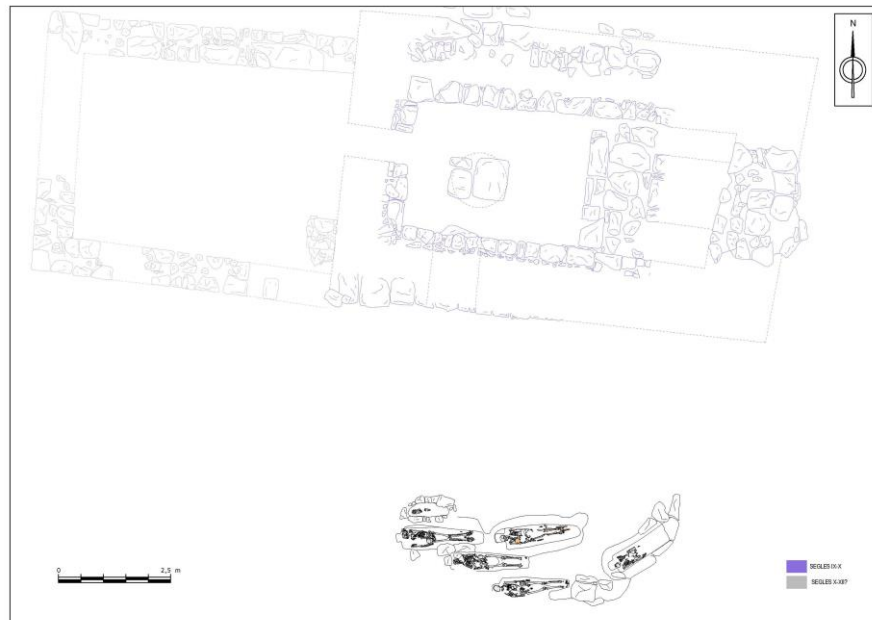

Figura 5. Planta de Sant Miquel de Riner corresponent als segles IX-X i X-XI (fase 1).

Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters

Bastint Sant Miquel de Riner

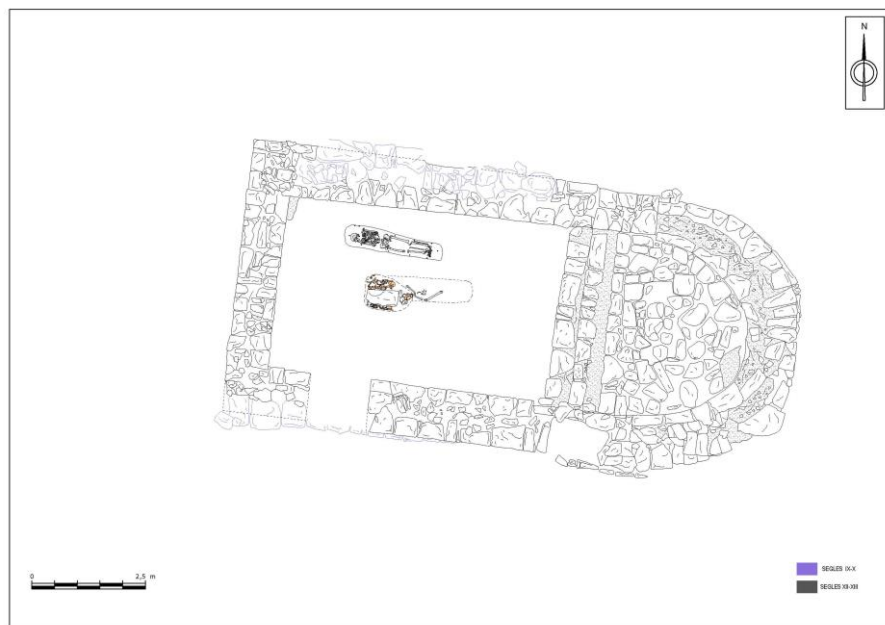

Figura 6. Planta de Sant Miquel de Riner corresponent als segles IX-X i XII-XIII (fase 2). *Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters*

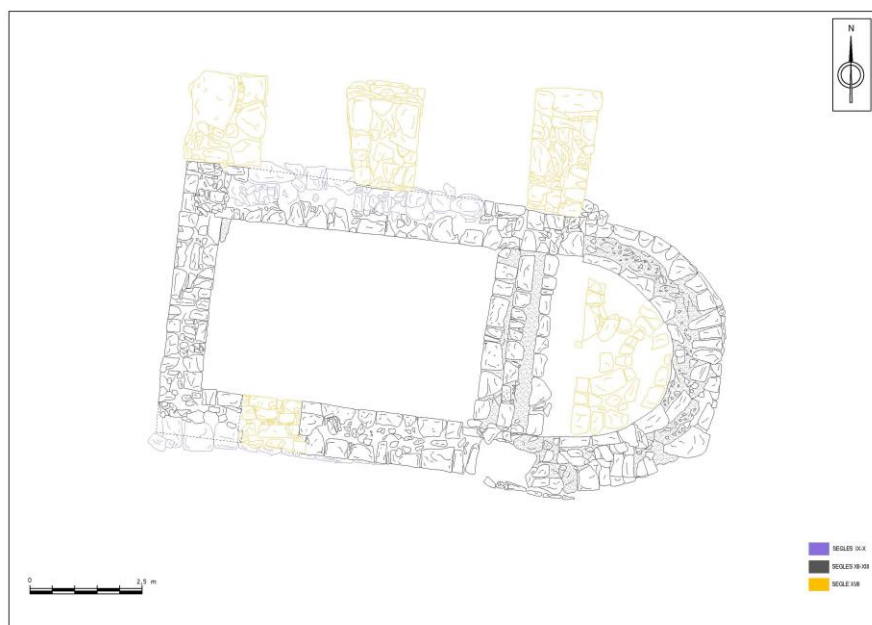

Figura 7. Planta de Sant Miquel de Riner corresponent als segles IX-X, XII-XIII i XVII (fase 3). *Font: Informe de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment de Restes arqueològiques a la Costa de Ballesters*

Bastint Sant Miquel de Riner

3.4. HISTÒRIA

La història de la capella de Sant Miquel és misteriosa i poc definida. Tant el meu estudi com el de l'equip arqueològic que va treballar en les excavacions només han pogut trobar petits fragments que anomenen o fan una petita referència a la possible construcció romànica.

La primera documentació que cita la capella data del 29 de setembre en un testament d'una dona anomenada Rotudis que cedeix: “ (...) *ad s. Michaelis Rivoever, ipsas vineas qui coparaverat in Frexanet (...) et ad s. Martini Rivoever, molinos II*”. Tradicionalment, s'havia relacionat amb Sant Miquel de Xixons, però les recents excavacions ho han pogut desmentir i associar el temple a Riner.

Anys més tard, el 8 de gener de 1103 o 1104, trobem que Sant Martí de Riner és ja l'església mare de la parròquia de Riner. Apareix anomenada quan Ponç Hug i Beatriu van fer una donació de l'església de Sant Martí i les altres del seu terme del castell de Riner a Santa Maria de Solsona. Així, doncs diu: “*et ecclesiamque prenotatam Sancti Martini, qui est mater ecclesia, ac cum omnibus ecclesiis qui in totum terminum castri Rivo Nigro sunt constructe, aut in antea erunt, annuente Deo, construende aut hedificande, simu cum decimis quod hodie abet vel in antea, annuente Deo, adquire potuerit, sive cum cimiteriis et omnia que ad usum ecclesie pertinent vel pertinere Christo Domino habebit, totum donamus atque tradimus prelibate Sancte Marie Celstone et eius Canonice propter Deum et remedium animarum nostrorum vel de parentorum nostrorum*”.

El dia 15 de setembre de 1111 tornen a aparèixer esmentades les dues esglésies en un document en què el sacerdot Guillem fa llegats a un conjunt d'esglésies i deixa per escrit: “ (...) *Et ad Santi Michaelis et ad Sancti Martini de Riner quarteres .III. et quartera .I. de forment et modio .I. de vino et tonna .I. qui fuit de Gonball, et barril .I. que emim de Pere Guilelm, et tina .I (...)* *Et ad Sancti Martini de Riner solido .I(...)*”.

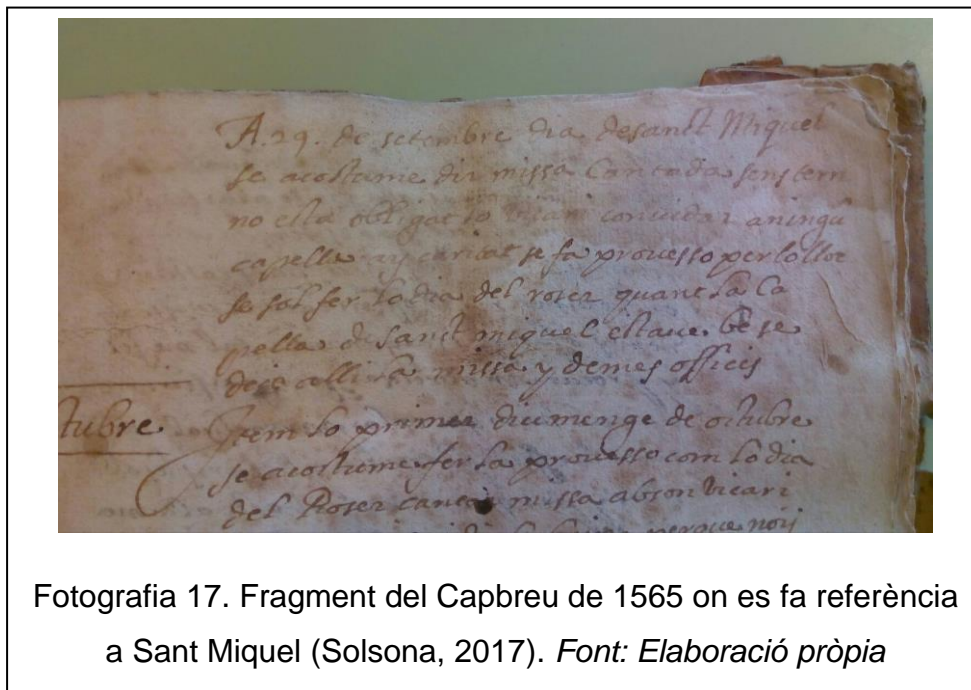
En consultar “La dècima de la diòcesi d'Urgell”, corresponent a l'any 1391, trobem que es fa referència a una capella de Riner però no se n'especifica el nom. Talment

Bastint Sant Miquel de Riner

diu: “*Capellanus de Riner est in decima Solvitnpro pima et secunda solucionibus*”. També fa referència a 12 sous relacionats amb el temple.

Les primeres notícies del deteriorament i possible abandonament es citen al Capbreu del 1565 on es diu que ja no es pot fer la processó de Sant Miquel pel mal estat del temple.

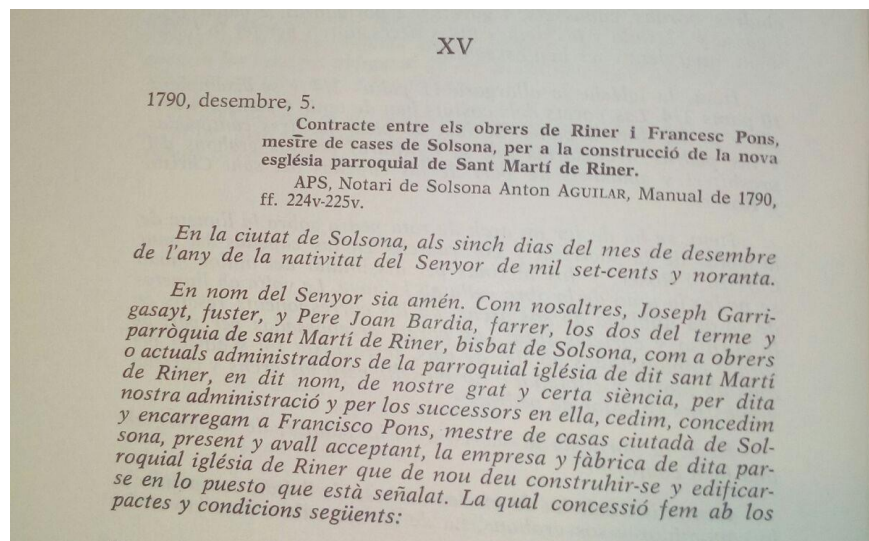

Fotografia 17. Fragment del Capbreu de 1565 on es fa referència a Sant Miquel (Solsona, 2017). Font: Elaboració pròpia

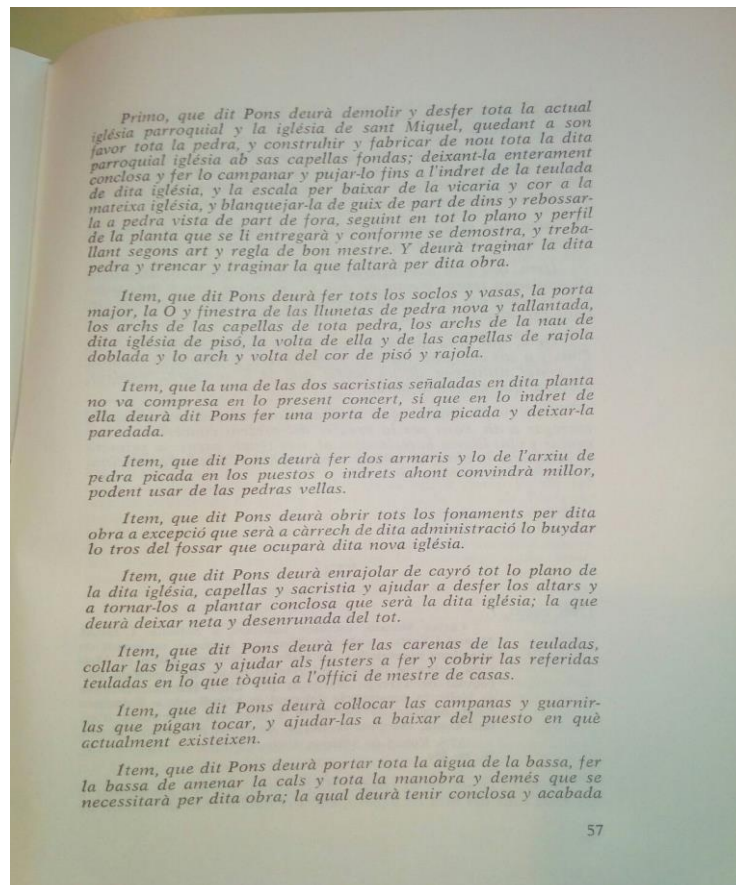
L'últim document (data del 5 de desembre de 1790) que nombra pròpiament la capella de Sant Miquel està inclòs al recull que va elaborar Ramon Planes anomenat *Contracte d'obres al Bisbat de Solsona*. Fa referència al contracte entre els obrers de Riner i Francesc Pons, mestre d'obres de Solsona, per a la construcció de l'església parroquial de Sant Martí de Riner. En el segon paràgraf es fa una clara citació: “*Pons deurà demolir y desfer tota la actual església parroquial y la iglesia de Sant Miquel, quedant a son favor tota la pedra...*”. A partir d'aquest document podem deduir que en aquella data encara era evident l'església de Sant Miquel i podríem pensar que alguna part (o al complert) es mantenia en peu però en males condicions.

Bastint Sant Miquel de Riner

Fotografia 18. Fragment del llibre *Contractes d'obres del Bisbat de Solsona (1)* (Solsona, 2017). Font: Elaboració pròpia

Fotografia 19. Fragment del llibre *Contractes d'obres del Bisbat de Solsona (2)* (Solsona, 2017). Font: Elaboració pròpia

Bastint Sant Miquel de Riner

A partir d'aquí, no he trobat cap més apunt històric referit a la capella de Sant Miquel i des de l'Arxiu Diocesà de Solsona, tal com es van trobar els arqueòlegs que van fer l'estudi, no he pogut seguir cap més via d'investigació. Això em porta a la recerca d'informació oral.

3.5. MEMÒRIA ORAL

Entre el veïnatge de Riner havia sentit comentaris d'una possible construcció més antiga a les rodalies de l'actual església i de la torre, però molt difusos.

Preguntes i més preguntes i la resposta sempre és la mateixa però amb diferents variants: "Oh.. sí, que potser sí, potser sí que hi havia alguna cosa allà", "el meu pare n'havia parlat alguna vegada...". Cap informació concreta, fins que vaig poder quedar amb la Maria, veïna de Riner, i aclarir-ho una mica.

Una tarda de principis de setembre parlo i parlo amb la Maria Algué del que ella sap, del que havia sentit a dir i del que li sembla recordar... La Maria va néixer el 23 de maig de 1937 i fa més de 52 anys que viu a cal Teixidor de Riner (molt a prop de les restes arqueològiques). No recorda cap història concreta que parlés de la possible capella; només té memòria d'alguns anècdotes. De més jove, havia sentit a dir que les pedres del campanar de Sant Martí de Riner havien sortit d'una capella que hi havia "una mica més enllà", però que mai l'havia situat en un lloc concret. Tot i això, recorda quan van eixamplar la carretera cap a Santa Susanna. Es veu que en remenar el marge van aparèixer restes òssies, però ningú en va fer gaire cas.

M'havia donat força pistes, certament.

Quan em va dir amb mitja rialla que ella ja sabia que la capella estava dedicada a Sant Miquel (ningú més m'ho havia dit encara...), vaig saber que estava orgullosa de què algú s'hagués interessat en aquest misteri.

Bastint Sant Miquel de Riner

4. RECONSTRUCCIÓ DE SANT MIQUEL

4.1. INTRODUCCIÓ

Després de la contextualització del romànic a la zona i de l'estudi de les excavacions arqueològiques i cercar documents i informació sobre l'església, arriba el moment de bastir i fer una reconstrucció 3D, una maqueta d'aquella construcció tal com era fa mil anys.

Com hem pogut veure al llarg d'aquest treball, i a partir de les conclusions del arqueòlegs, l'edifici va patir diverses transformacions que es podrien agrupar en tres fases (vegeu figures 4, 5, 6 i 7). He cregut interessant centrar-me en la fase 2 (corresponent als segles XII i XIII) per un motiu força simple: va ser l'època de més esplendor d'aquesta construcció i del romànic en general.

L'objectiu final d'aquest treball és poder bastir i construir un model de la capella romànica de Sant Miquel de Riner.

4.2. METODOLOGIA DE LA MAQUETA

Abans de començar a donar volum a la construcció, era imprescindible acotar unes mides i fer un disseny de la possible construcció.

Per fer-ho, vaig utilitzar els plànols de l'informe de la intervenció arqueològica com a punt d'inici. L'equip d'arqueòlegs que va participar en les excavacions em va facilitar esbossos de la planta del temple en tres èpoques diferents i vaig creure oportú basar-me en la fase 2 perquè és la més estudiada i que la resultava més fiable per reconstruir. A partir d'aquí, vaig anar transformant les dimensions dels esbossos a l'escala de la meva maqueta.

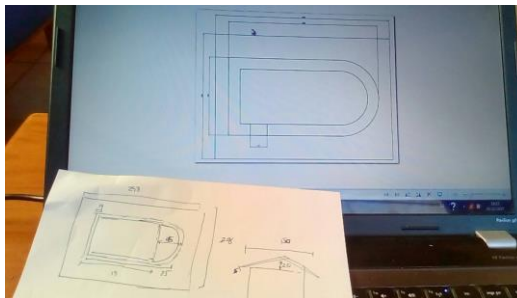
Bastint Sant Miquel de Riner

A part, vaig prendre com a model o referència altres construccions de dimensions semblants que em poguessin orientar per trobar les mides que em faltaven. L'idea inicial era partir de la capella de Santa Àgata (Clariana de Cardener), donada la proximitat i la semblança de dimensions. Però, finalment, consultant diversos llibres i vàries pàgines web vaig descobrir Santa Eugènia de la Règola (Àger), una capella que tenia una relació més estreta amb Sant Miquel de Riner perquè ambdues tenien el mateix tipus de planta (l'absis és una continuació de la nau).

Fotografia 20. Exterior de Santa Eugènia de la Règola (Àger, 2007). *Font: Wikiloc*

Basant-me en les característiques d'aquesta construcció i en els esbossos, vaig poder elaborar uns primers gargots que es van convertir en esborranys amb unes mides concretes que vaig passar a l'ordinador emprant el programa Qcad.

Fotografia 21. Disseny dels plànols de la maqueta amb el programa informàtic Qcad (Freixinet, 2017). *Font: Elaboració pròpia*

Bastint Sant Miquel de Riner

4.2.1. Plànols

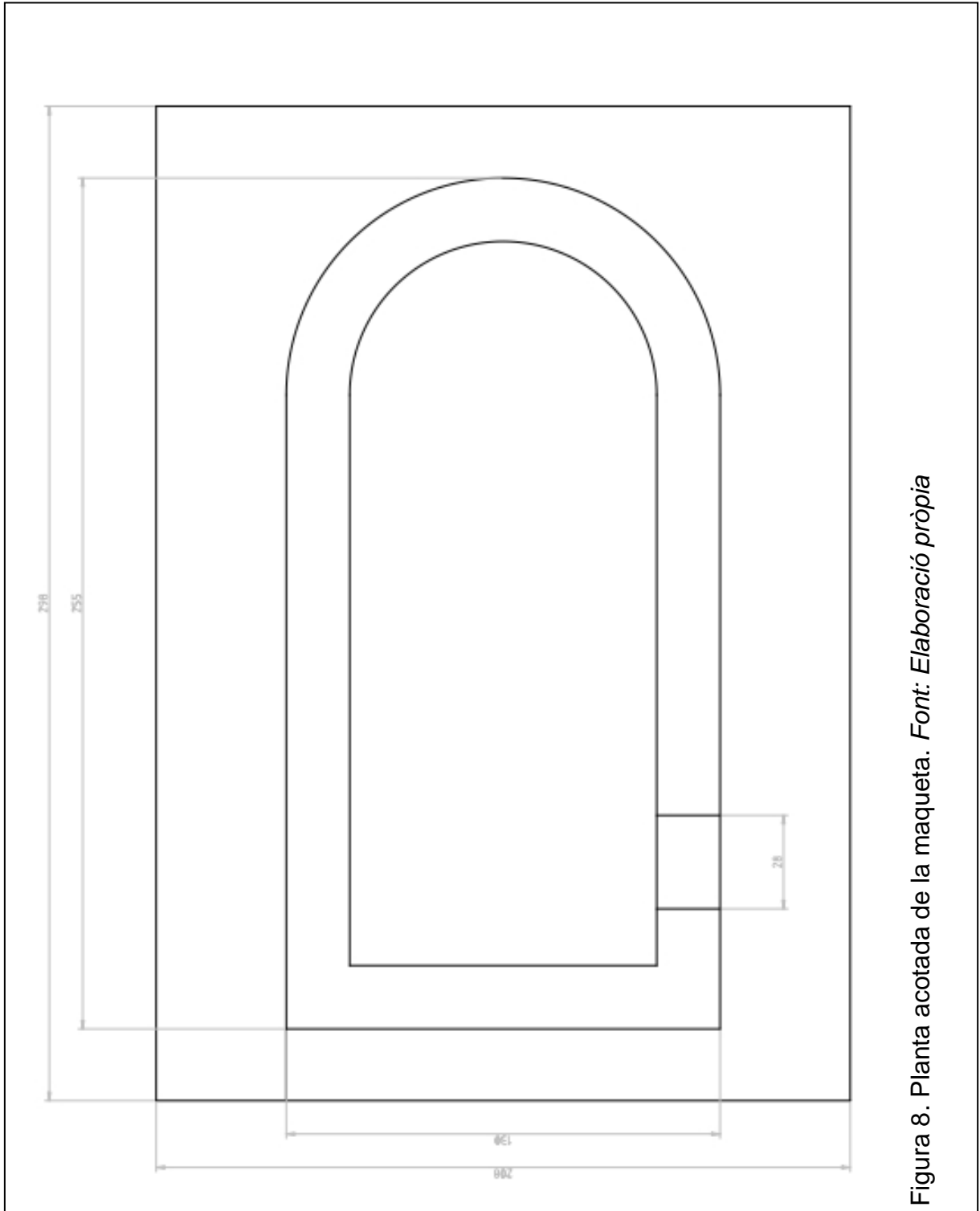

Figura 8. Planta acotada de la maqueta. Font: Elaboració pròpia

Bastint Sant Miquel de Riner

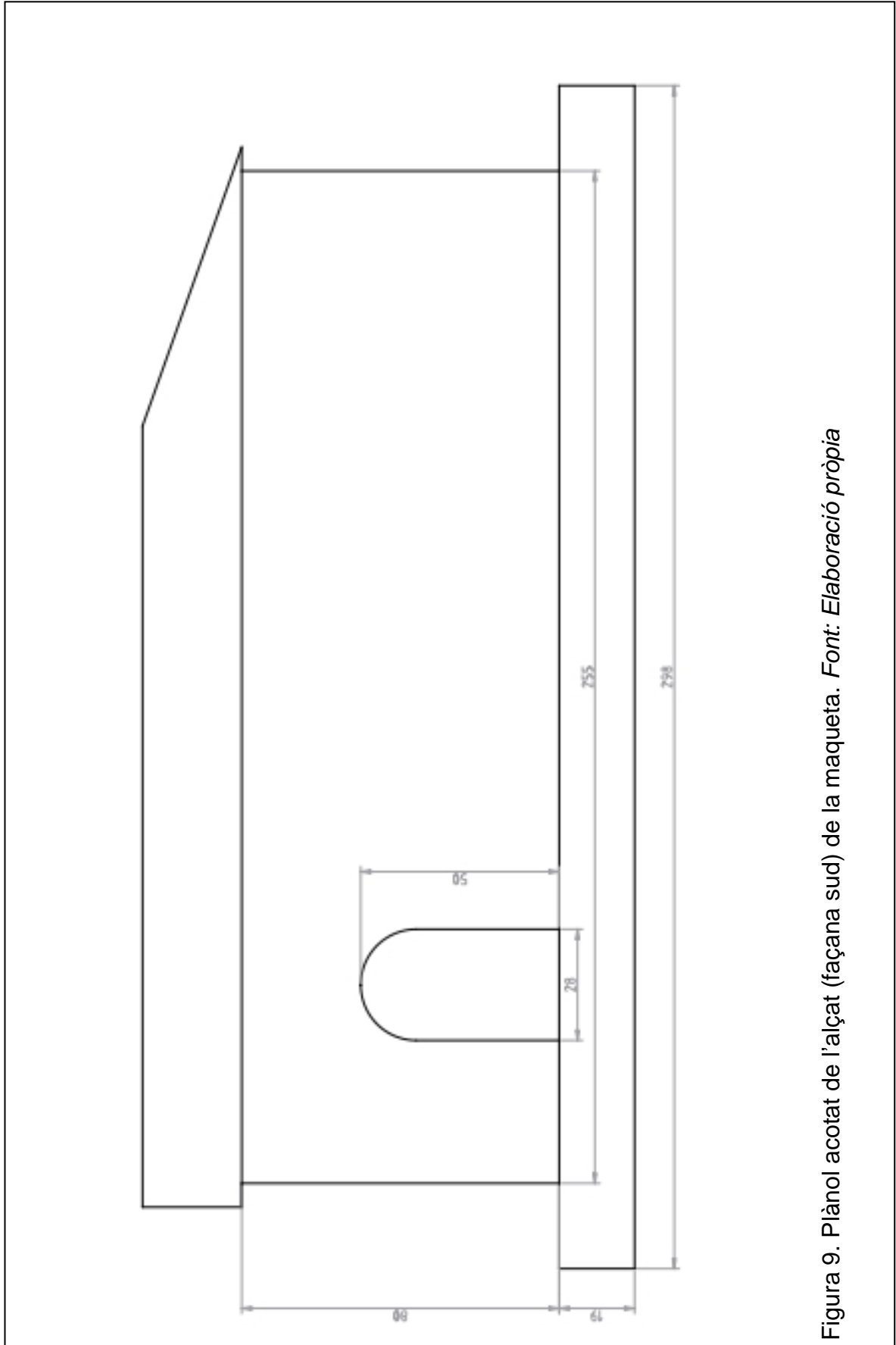

Figura 9. Plànol acotat de l'alçat (façana sud) de la maqueta. Font: Elaboració pròpia

Bastint Sant Miquel de Riner

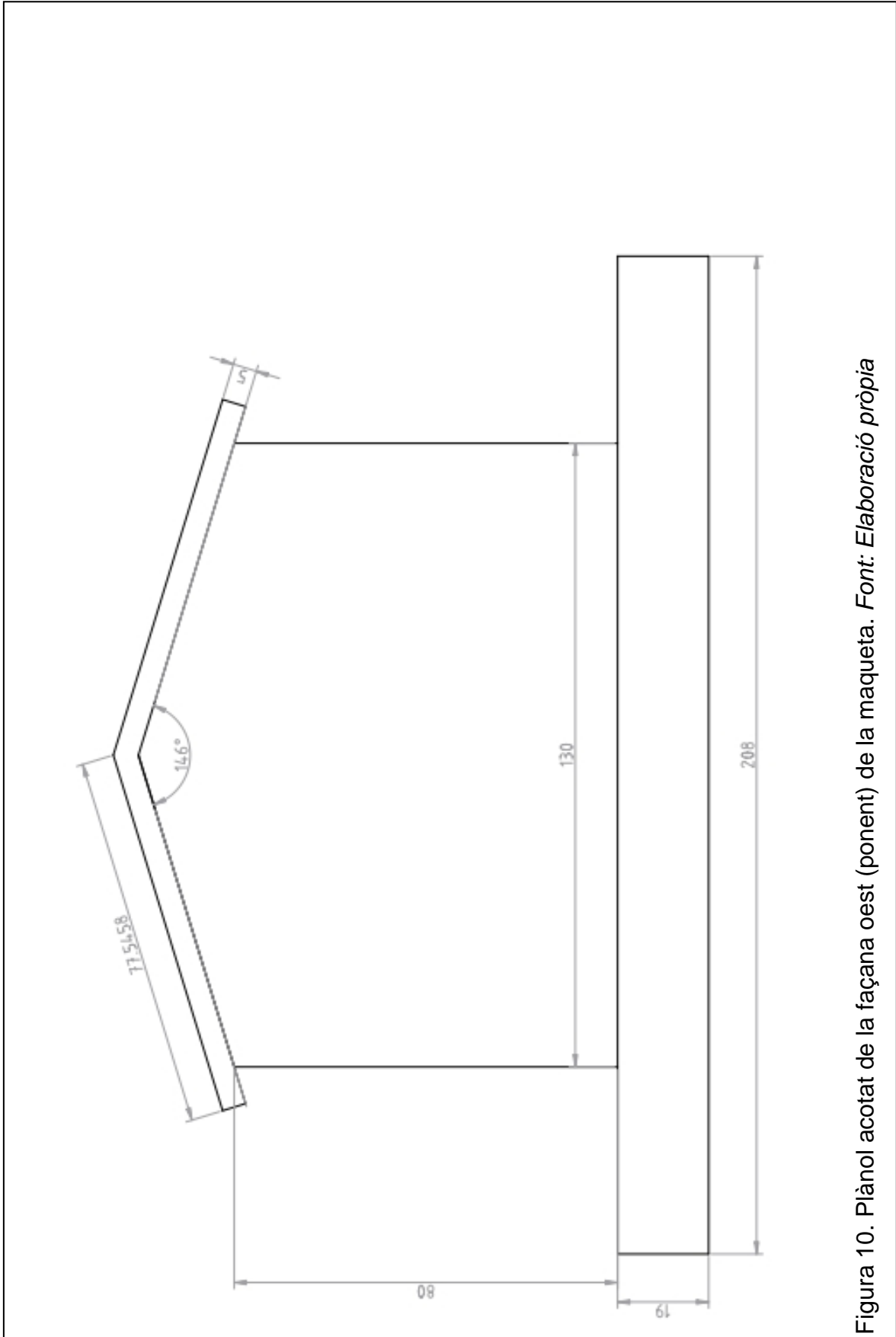

Figura 10. Plànol acotat de la façana oest (ponent) de la maqueta. Font: *Elaboració pròpia*

Bastint Sant Miquel de Riner

4.3. CONSTRUCCIÓ DE LA MAQUETA

Amb la feina de disseny feta, només calia començar la construcció de la maqueta en sí, la qual cosa implicava deixar la part teòrica i començar a donar forma 3D.

Coneixent com hauria de ser la vista exterior del temple, va arribar el torn de plasmar els plànols en una maqueta.

Per fer-ho, vaig valorar construir la carcassa unint peces de DM (un material fàcil de treballar amb eines de bricolatge) seguint la base que ja coneixíem de la construcció a la fase 2.

4.3.1. Material i eines

MATERIAL	EINES
<ul style="list-style-type: none">• Taulell de fibra mitjana (DM).	<ul style="list-style-type: none">• Serra de vogir elèctrica.
<ul style="list-style-type: none">• Fusta de roure català.	<ul style="list-style-type: none">• Alicates.
<ul style="list-style-type: none">• Paper de vidre.	<ul style="list-style-type: none">• Polidora.
<ul style="list-style-type: none">• Massilla <i>Aquaplast</i>.	<ul style="list-style-type: none">• Aerògraf.
<ul style="list-style-type: none">• Cola blanca.	<ul style="list-style-type: none">• Pinzells.
<ul style="list-style-type: none">• Cola de poliuretà.	
<ul style="list-style-type: none">• Broquetes de fusta.	
<ul style="list-style-type: none">• Pintura amb base d'aigua.	

Bastint Sant Miquel de Riner

4.3.2. Procediment

1. Representació de les seccions principals de la maqueta en un taulell de DM per, posteriorment, poder-les tallar amb la serra de vogir elèctrica.

Fotografia 22. Dibuixant l'estructura de la maqueta als taulells de DM (Freixinet, 2017). Font: *Elaboració pròpia*

2. Acabat de les peces principals amb paper de vidre per poder donar inclinació a la part superior de la teulada. A continuació, muntatge de la base i les parets principals fetes de DM. L'absis està format per diverses tires del mateix material col·locades seguint la planta semicircular. Tot el conjunt s'acobra utilitzant cola de poliuretà.

Fotografia 23. Estructura base de la capella (les parets encara no tenen la inclinació superior rematada per poder acoblar la teulada) (Freixinet, 2017). Font: *Elaboració pròpia*

Fotografia 24. Muntatge de l'estructura principal de la maqueta. Font: *Elaboració pròpia*.

Bastint Sant Miquel de Riner

3. Aplicació de la primera capa amb massilla per rejuntar parets i, especialment, donar la forma característica semicircular a l'absis. Aquest tipus de producte és especial per dissimular esquerdes i ratllades a les parets de guix. Per tant, a part d'una aplicació senzilla, té un molt bon acabat per poder pintar.

A més, aquesta capa em va permetre poder anivellar la teulada (formada amb dos petits taulons de roure).

Per realitzar l'absis, em vaig inspirar en els antics encanyissats: utilitzant broquetes de fusta i silicona vaig poder aconseguir cobrir la particular forma semicircular de l'absis.

Fotografia 25. Construcció de la teulada (Freixinet, 2017). *Font: Elaboració pròpia*

Fotografia 26. Detall de la construcció de la coberta de l'absis (Freixinet, 2017). *Font: Elaboració pròpia*

4. Amb la carcassa feta, havia de començar a recobrir l'estructura amb capes de massilla per intentar dissimular la base i donar-li l'acabat adequat. Vaig creure oportú treballar amb massilla *Aquaplast* pels bons resultats que donava i la seva fàcil aplicació. L'última capa no la vaig deixar assecar per poder-hi marcar els rocs amb llapis. Com era tendre, em va permetre que els blocs de les parets i les lloses de la coberta guanyessin profunditat.

A part, vaig aprofitar per donar un toc més natural a la base donant-li forma amb la polidora a la part superior de la base.

Bastint Sant Miquel de Riner

Fotografia 27. Els rocs de les parets ja marcats (Freixinet, 2017).

Font: Elaboració pròpia

Fotografia 28. La maqueta a punt d'acabar amb la base rematada i les lloses de la coberta ja definides (Freixinet, 2017). *Font: Elaboració pròpia*

5. L'últim pas, però no menys important, és la pintura.

Per donar l'acabat final, vaig fer servir pintura amb base d'aigua i la vaig aplicar amb un aerògraf que em va permetre jugar amb les tonalitats i donar un efecte més realista.

Les parets es basen en un to grisós clar amb tocs de pintura beix per simular la calç i el color terra de la pedra pròpia de la zona. En canvi, l'enllosat de la coberta, d'un to grisós més pujat, va acompanyat d'unes espurnes més fosques que representen la tonalitat que aporten els fongs a les lloses. Pel que fa la base, vaig aplicar marró semblant a la terra de la zona i verd trencat per simular l'espai on s'ubica el temple.

La porta, feta amb roure català, atorga singularitat i caràcter al conjunt. A més, és molt probable que fos d'aquesta fusta en aquella època.

Per acabar, el gruix de la base el vaig remarcar amb un color negre que li dóna un toc modern i remarca el conjunt.

Bastint Sant Miquel de Riner

Fotografia 29. Aplicant les primeres capes de pintura grisa (parets i coberta) (Freixinet, 2017). *Font: Elaboració pròpia.*

Fotografia 30. Tota la pintura es va aplicar amb aerògraf (Freixinet, 2017).
Font: Elaboració pròpia

4.4. RESULTAT

Fotografia 31. Resultat final de la maqueta (Freixinet, 2017).
Font: Elaboració pròpia

El resultat és l'esperat, una representació el més fiable possible de com devia ser Sant Miquel de Riner en ple romànic, tenint en compte que la maqueta ha pres com a base els fonaments que van descobrir les excavacions arqueològiques i les característiques del romànic de l'època.

Bastint Sant Miquel de Riner

5. CONCLUSIONS

Intentar reconstruir un edifici sobre el qual no hi ha res documentat pel que fa a proporcions és una tasca difícil.

Si bé les excavacions realitzades han permès poder partir d'una base per aixecar l'hipotètic temple, he hagut de valorar vàries construccions semblants per establir certes dimensions, com ara l'alçada dels murs.

La recerca d'edificis amb planta semblant (de vegades visitats virtualment i de vegades físicament) per intentar cercar proporcions adients m'ha permès descobrir part del patrimoni de la nostra comarca i dels voltants. Existeixen multitud d'edificis romànics, cadascun amb les seves peculiaritats. Tot i això, podem assenyalar unes característiques que defineixen art romànic que trobem al Solsonès. La majoria de temples són petites capelles molt austeres (moltes ja perdudes), formades per una petita nau i un absis. Com a curiositat, he comprovat que en vàries els absis solien estar orientats cap a l'est, fet que permetia que hi entrés la llum quan els sol eixia. Per altra banda, un fet força comú és l'ús de lloses per cobrir la coberta (la teula àrab usada en algunes construccions és d'èpoques posteriors).

A part, l'estudi de diverses capelles semblants m'ha permès comprovar que segueixen una estructura força concreta com la de Sant Miquel: absis i nau.

Per tant, com podem observar després de l'estudi de tots els documents (pocs; només he pogut treballar amb documentació de l'Arxiu Diocesà de Solsona perquè es desconeix si existeix documentació de caire privat) i la investigació realitzada, trobem que cadascuna de les conclusions del treball es troba reflectida en el mateix punt: la maqueta.

El resultat final de la maqueta no puc afirmar que sigui el reflex fidel del que havia estat la capella de Riner, però sí que és possible que fos molt semblant, en línia amb les construccions que, al contrari que aquesta, han sobreviscut al pas dels segles. Per això, en aquest cas, podem confirmar que la hipòtesi principal era correcta: Sant Miquel de Riner era una construcció religiosa de temps romànic de dimensions reduïdes, que es caracteritzava pel seu absis, la coberta de lloses i la porta en un dels

Bastint Sant Miquel de Riner

laterals. A més, podem afegir que va patir diverses remodelacions i canvis durant la seva vigència. Concretament, ens trobem amb tres fases de construcció ben diferenciades.

Pel que fa a la història que envolta aquesta construcció considero que encara és molt difusa. A partir de les meves investigacions, conclouria que Sant Miquel va ser una construcció en ple rendiment durant els segles XI-XII i que al segles XIV-XV va entrar en decadència i va caure en l'oblit. Molt possiblement, va ser desmuntada i els seus carreus van ser aprofitats en la construcció de la propera església de Sant Martí, tal com s'indica en el *Llibre d'obres del bisbat de Solsona*.

Bastint Sant Miquel de Riner

6. VALORACIÓ

Octubre de 2017 i ja puc donar per acabat el meu treball de recerca. Un projecte que m'ha tingut ocupada hores, dies, tardes, estones... No espero que en aquestes pàgines quedi reflectit el temps que hi he invertit, sinó que prefereixo que s'hi vegi l'esperit de treball i la il·lusió d'investigar, que és realment l'energia que ha mogut aquest projecte.

Durant aquest any aproximadament d'investigació i creació, han anat apareixent dubtes i preguntes que a poc a poc m'han ajudat a avançar i a poder realitzar tot el treball. Cada vegada, a mesura que passava el temps, el neguit per conèixer com devia ser el temple de Sant Miquel en el seu temps de màxima esplendor creixia. Al final i mirant la maqueta, resultat d'aquest treball, veig que he assolit el que volia, poder representar aquella capella que ens trobaríem situada a dalt del petit turó si poguéssim viatjar a l'edat mitjana.

És veritat que arribar fins aquí no ha resultat del tot fàcil: ha sigut un viatge dur, un camí llarg i ple de pedres. Tot i això, cal dir que ha estat un trajecte amb bona companyia, amb gent entusiasmada que em donava la mà per poder avançar un tros més. Finalment, a poc a poc però amb constància, he aconseguit l'objectiu.

Potser sí que el temps ens ha empaitat i que costa compaginar classes, deures i exàmens amb un treball tan important com aquest. He trobat difícil aconseguir estones llargues per poder-m'hi dedicar plenament durant el curs però l'estiu em va donar un respir per avançar força.

Vaig aprofitar les primeres setmanes de vacances per fer recerca a l'Arxiu Diocesà de Solsona i, és veritat, que va ser el punt que em va desmotivar més. Ha estat molt difícil de recuperar informació d'aquesta construcció perquè hi ha molts pocs documents que en facin referència.

Pel que fa l'estructura, els plànols de l'informe dels arqueòlegs han esdevingut una gran ajuda. A partir d'allà he pogut realitzar la meva interpretació i construir la maqueta. Aquesta, sens dubte, ha estat la part que més m'ha agradat: poder resumir tota la investigació i tot l'estudi en allò que m'agrada tant, el 3D i la construcció. He

Bastint Sant Miquel de Riner

gaudit molt podent enganxar cada peça i veient com a poc a poc, allò que jo tenia dins del cap fruit de la meva imaginació anava prenent forma.

Pel que fa les millores, crec que la maqueta té aspectes per treballar com seria l'altura de la porta i la coberta, que s'han fet basant-se en altres construccions, però potser no respecten suficientment les proporcions del temple.

Pel que fa la part teòrica, queda molt i molt investigar encara. Animo tothom que hi estigui interessat a seguir la recerca que amb aquest treball tot just acaba de començar.

A part, desitjo que després d'haver llegit aquestes pàgines el meu objectiu s'hagi complert i que llegint aquest treball el lector també hagi pogut gaudir d'un viatge en el temps cap a la nostra terra tal com he fet jo.

Bastint Sant Miquel de Riner

7. GLOSSARI

Absis: Part d'una església, comunament de planta semicircular, que sobresurt de la façana posterior i que conté un altar.

Arc de mig punt: Arc semicircular.

Arc toral: Arc disposat en sentit transversal en relació amb la llargària de la nau o arc dels quatre que suporten una cúpula.

Argamassa: Mescla de calç, sorra i aigua usada per a ajuntar les pedres, les rajoles, etc., en les construccions.

Cimbori: Construcció de planta poligonal o cilíndrica que s'aixeca sobre la intersecció de dues naus d'un edifici monumental per donar llum a l'interior i, generalment, per servir de base a la cúpula.

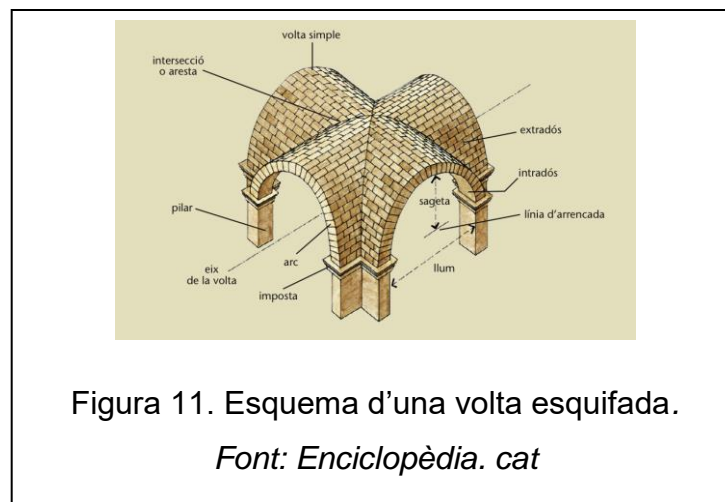
Nau: Espai que s'estén al llarg d'una església i d'altres edificis, entre murs o rengleres d'arcades.

Transsepte: Nau transversal d'una església que forma una creu amb la nau principal.

Vilae: Casa de camp de l'època romana.

Volta de canó: Volta cilíndrica semicircular de generatrius horitzontals.

Volta esquistada:

8. BIBLIOGRAFIA

- ENCICLOPÈDIA CATALANA (1985) *Catalunya Romànica*.
- ESPAÑOL, Francesca. YARZA, Joaquín (2007). *El romànic català*. Barcelona: primera edició. Angle editorial.
- FRANÇAIS, Leriche-Archieu. ZODIAQUE (1984). *Iniciación al arte románico*. Editorial Encuentro.
- MESTRE, Jesús. ADELL, Joan-Albert (1999). *El Prepirineu. Viatge al romànic català*. Barcelona: 1a edició. Racc Club. Descobrir.
- MOYA, Jaume (2012). *Anem a veure romànic. Esglésies, monestirs i castells*. Barcelona: primera edició. Editorial Farell.
- PLADEVALL, Antoni (Barcelona, 2001). *Guies Catalunya romànica comarcals (El Solsonès i la Noguera)*. Editorial Pòrtic.
- PLANES ALBETS, Ramon (Solsona, 1985). *Contractes d'obres del Bisbat de Solsona*. Edicions de la Delegació Diocesana de M.C.S.
- SHAVER-CRANDELL, Anne (1982). *Introducción a la historia del arte de la Edad Media*. Editorial Gustavo Gili.
- TREPAT Cristòfol-A (1993). *L'art romànic (Segles XI-XII)*. Barcelona: 1a edició. Editorial Barcanova.
- WURTH ESPAÑA (2002). *Los hombres y las herramientas*. Editor: Fundació Arqueològica Clos.

Bastint Sant Miquel de Riner

9. WEBGRAFIA

- CATALUNYA MEDIEVAL. *Església de Santa Àgata – Clariana de Cardener / Solsonès*. Disponible a: <http://www.catalunyamediterraneeval.es/esglesia-de-santa-agata-clariana-de-cardener-solsones/> [Consulta: 26.7.2017]
- DICCIONARI DE SINÒNIMS Albert Jané. Disponible a: <http://sinonims.iec.cat/> [Consulta: 10.5.2017]
- DICCIONARIS.CAT. Disponible a: <http://www.diccionaris.cat/> [Consulta: 12.7.2017]
- EN CLAVE DE ROMÁNICO. Disponible a: <http://www.e-canet.com/ecdr/index.htm> [Consulta: 20.8.2017]
- ENCICLOPÈDIA CATALANA. *L'art romànic*. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0208632.xml> [Consulta: 20.8.2017]
- ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Monestir de Sant Llorenç de Morunys*. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0060200.xml> [Consulta: 19.7.2017]
- ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Riner*. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0055731.xml> [Consulta: 28.6.2017]
- ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Solsonès*. Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0063529.xml> [Consulta: 26.6.2017]
- MONESTIRS DE CATALUNYA. *Monestir de Sant Llorenç de Morunys*. Disponible a: <http://www.monestirs.cat/monst/solso/so14moru.htm> [Consulta: 19.7.2017]
- MONESTIRS DE CATALUNYA. *Monestir de Sant Pere de Graudescales*. Disponible a: <http://www.monestirs.cat/monst/solso/so08grau.htm> [Consulta: 31.7.2017]

Bastint Sant Miquel de Riner

- MUSEU DIOCESÀ DE SOLSONA. *Motlle de l'edat de bronze (Forat de la Tuta, Riner)*. Disponible a: <http://museusolsona.cat/visita/prehistoria- protohistoria/edat-del-bronze/1499-2/> [Consulta: 12.8.2017]
- OLIUS (SOLSONÈS). *Visita a l'Església i al cementiri d'Olius*. Disponible a: <http://www.diba.cat/documents/429042/7547d65d-18fa-4adf-8011- cbbf8e274566> [Consulta: 8.8.2017]
- REGIÓ 7. *Riner consolida les restes del jaciment arqueològic de l'església de Sant Martí*. Disponible a: <http://www.regio7.cat/solsones/2015/11/16/riner- consolida-restes-del-jaciment/337348.html> [Consulta: 21.3.2017]
- ROMÀNIC OBERT. *Romànic llombard*. Disponible a : [http://www.romanicobert.cat/web/guest/fitxa/-/fr/romanic llombard](http://www.romanicobert.cat/web/guest/fitxa/-/fr/romanic_llombard) [Consulta: 20.4.2017]
- TERMCAT. *Centre de terminologia*. Disponible a: <http://www.termcat.cat/ca/Cercaterm/> [Consulta: 18.10.2017]
- VIQUIPÈDIA. *Pla de Sant Miquel (Riner)*. Disponible a: [https://ca.wikipedia.org/wiki/Pla_de_Sant_Miquel_\(Riner\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Pla_de_Sant_Miquel_(Riner)) [Consulta: 23.8.2017]
- VIQUIPÈDIA. *Sant Esteve d'Olius*. Disponible a: https://ca.wikipedia.org/wiki/Sant_Esteve_d%27Olius [Consulta: 8.8.2017]
- VIQUIPÈDIA. *Santa Àgata (Clariana de Cardener)*. Disponible a: [https://ca.wikipedia.org/wiki/Santa_%C3%80gata_\(Clariana_de_Cardener\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Santa_%C3%80gata_(Clariana_de_Cardener)) [Consulta: 26.7.2017]

Bastint Sant Miquel de Riner

10. AGRAÏMENTS

A l'equip d'arqueòlegs, i especialment a la Lídia Fàbregas, que m'han proporcionat els informes que ells mateixos van elaborar durant les excavacions i que tan útils han estat per a aquest treball.

A mossèn Bartrina i la gent de l'arxiu que molt amablement m'han ajudat en la cerca d'informació i interpretació de molts documents.

A la Maria Algué i Prat (casa Teixidor de Riner) i a la seva filla Carme per la bona predisposició a l'hora d'informar-me de tot el sabien que em podia ser útil sobre aquesta construcció.

A la meva família (pares, germà i iaia) per les hores de paciència i totes les idees que han aportat a aquest treball.

Gràcies a tots.